

Як турецькі прапори початку ХІХ століття потрапили до Софійського собору Києва¹

У фондах Музею історії Десятинної церкви зберігаються і в даний час готуються до публікації мемуарні матеріали Сергія Олександровича Висоцького (1923–1998) – відомого історика, археолога, дослідника графіті та фресок Софійського собору.

В одному з документів² він дуже стисло нагадав про «турецькі прапори, що зберігалися у соборі». Що це були за прапори, чому і як вони потрапили до київського собору?

Сергій Олександрович Висоцький

*Софія Київська.
З малюнка Т. Шевченка
1846 р.*

¹ Щира вдячність за наукові консультації завідувачу відділу музейного розвитку та комунікацій Національного заповідника «Софія Київська» Михайлу Панченку.

² Облікове позначення рукопису: МІДЦ ОФ, № 528.

У літературі можна натрапити лише на короткі згадки про них, але історичні джерела – спогади, офіційні документи, газети – надають можливість дізнатися досить цікаві подробиці появи цих предметів у давньому соборі Києва. Йдеться про прапори та ключ фортеці Сілістрія, під якою була здобута перемога в 1829 році³.

Капітуляція фортеці Сілістрія. З офорту 1829 р.

Традиція розміщати деякі військові трофеї в церковних спорудах була добре відома, але частіше це були храми військової слави – Казанський собор⁴, полкові церкви, храми військових кладовищ і т. д. Щодо нашого випадку, то привід для появи військових трофеїв у соборі був «зовнішній», зумовлений збігом у часі декількох подій. Усі джерела і всі автори у своїх описах події в центр оповідання ставили не стільки перемогу під Сілістрією і самі трофеї, скільки той факт, що звістку про взяття фортеці імператор Микола I отримав у Києві у свій день народження – 25 червня 1829 року. Ось як описав цей епізод студент Київської духовної академії Микола Соколов, який на власні очі спостерігав події: цар «сел в экипаж и поехал на квартиру. Он остановился на Печерске, в одноэтажном доме, с 9-ти окнами с воротами, большим двором и позади двора садом. Вместе с толпою я очутился против

³ Фортеця була захоплена під час російсько-турецької війни 1828–1829 років, яка завершилася Адрианопольським миром.

⁴ Після війни 1812 року в соборі було зібрано 107 французьких прапорів і штандартів, 93 ключі та навіть жезл французького маршала Л. Даву.

окон. Через несколько минут раздался голос в комнатах дома: “Человек! окна затвори!” <...> Через несколько минут после сего раздается крик ямщика: “Пади!”, раздвигается толпа, к воротам подлетает тройка. Лошади в мыле и шатались. С телеги соскакивает офицер весь в пыли и грязи, эполет не видно, так как тогда они были висячие. На встречу ему выбежали придворные и военные из царской свиты. Ведут к государю. Через 10 минут возвращается приезжий, – и его обнимают и целуют военные и штатские. Кто бы это был такой? И за что целуют его, пыльного и грязного? – Через четверть часа узнаем: это – курьер из действующей армии, с ключами крепости Силистрии. Несколько окон растворилось в квартире государя. Выбежал военный и, согнувшись, пробежал по толпе с криком: ура! За ним грянула толпа, которой до сих пор запрещено было приветствовать государя этим криком, даже при подъезде его к Лавре). На другой день праздновано было взятие крепости Силистрии. На валах старого Киева (тогда эта часть города была обнесена крепостным валом, а на месте Крещатицкой улицы был луг, на котором паслись коровы; за Золотыми Воротами стлалась покатиная равнина с зеленою муравою; она оканчивалась ручьем Лыбедью; за Лыбедью – тоже равнина, оканчивалась митрополичьею рощею) – появились пушки, из которых дан был 101 выстрел». Микола I попрямував до Софійського собору, де його зустрівач клір на чолі з митрополитом Київським Євгенієм (Болховітіновим) і де було відслужено подячний молебень.

*Вигляд на Старий Київ з Ярославового валу.
З гравюри В. Тімма 1954 р.*

Соколов описав момент отримання звістки про взяття фортеці, але нічого не сказав про появу трофеїв у соборі. А ось відомий історик Києва М. Закревський, який теж був свідком тих подій, вказував: «с 25 июня 1829 г. хранились в Софийском соборе один из ключей крепости Силистрии и три турецкие знамена; но со времени поновления Собора находятся теперь в ризнице». Однак Закревський припустився тут неточності: він поєднав під однією датою дві події – насправді прапори і ключ потрапили в Софійський собор не 25 червня, а пізніше. Одразу зазначимо, що про наявність трофеїв в інтер'єрі собору є згадка в книзі А. Лебединцева 1896 року: «В настоящее время эти знамена прикреплены в соборе выше обоих клиросов, на стенах столбов, поддерживающих главный купол; ключ висит над левым клиросом». Отже, не виключено, що трофеї перебували в інтер'єрі собору епізодично.

Сучасники дізналися про передачу трофейних турецьких прапорів і ключа фортеці Сілістрія в Софійський собор ближче до середини серпня 1829 року, коли газети «Северная пчела», «Русский инвалид», «Одесский вестник» опублікували опис церемонії – урочистого внесення трофеїв у собор, яке відбулося в Києві 6 серпня. Чому було обрано цей день, хто розробляв і організував церемонію – на ці питання газетні публікації не дають відповіді, але, як уже було сказано, тут на допомогу приходять архівні документи.

Отже, 25 червня в Києві царю доповіли про перемогу під Сілістрією.

На наступний день, будучи вже в Козельці, Микола I направив київському військовому губернатору П. Ф. Желтухину рескрипт: «Сего месяца 25-го числа получено мною в Киеве известие о покорении крепости Силистрия: желая сохранить городу Киеву памятник сего важного события, назначаю оному один из ключей покоренной крепости и три знамя, из числа взятых при сем случае <...>, повелевая хранить сии трофеи победы в соборном храме Св. Софии, в коем мною принесено было благодарственное Господу Богу молебствие <...>». Але річ у тім, що Желтухін одночасно обіймав посаду повноважного голови Диванов князівств Молдавії та Валахії;

він перебував у Бухаресті та через зволікання пошти дізнався про трофеї, даровані Києву, тільки в другій половині липня. За цей час трофеї побували в Петербурзі, потім були направлені до Києва і зберігалися в київського коменданта полковника Г. І. Гебеля.

Желтухін з Бухареста направив цивільному губернатору Києва В. С. Катериничу розпорядження організувати передачу трофеїв від коменданта Гебеля в Софійський собор. Отримавши цей лист 4 серпня, Катеринич насамперед повідомив про майбутню подію митрополита Євгенія та запропонував призначити церемонію на 6 серпня – день Преображення Господнього.

Митрополит відповів губернатору 5 серпня, підтвердивши, що «прием в Киево-Софийский кафедральный собор ключа и знамен <...> может быть завтра, т. е. 6 числа сего августа, пред Литургиею с благодарственным Господу Богу молебствием». Отримавши письмове підтвердження митрополита, Катеринич негайно сповістив осіб, причетних до організації та проведення церемонії. У них залишалось на підготовку менше доби. До того ж поліцмейстер мав розпорядитися «поспешнее о раздаче жителям города Киева прилагаемых при сем печатных повесток о имеющем быть завтрашнего числа торжественном внесении в Софийский собор трофеев», тобто протягом доби було складено текст і надруковано оголошення, які повинні були забезпечити масовий характер свята.

Крім оголошення, у найкоротший термін був складений «Церемониал доставления в соборный храм святой Софии трофеев взятых, при покорении крепости Силистрии <...>» та «Записка, по каким улицам имеют быть возимы трофеи и где читать высочайший рескрипт». Трофеї були не просто урочисто перенесені з Печерська на Софійську площу, маршрут проходження

*Київський військовий губернатор
Петро Федорович Желтухін*

процесії охопив «головні вулиці міста» з урахуванням історично сформованого поліцентризму Києва: до нього ввійшли, крім печерських і старокиївських, цілий ряд вулиць і площ Подолу, які не мали адміністративної значущості, але були топографічними домінантами міста і традиційними місцями збору мешканців – ринкові площі, найбільш впорядковані вулиці, що проходили поблизу монастирів, будинків, які виділялися своїм архітектурним виглядом на тлі загальної забудови.

*Товкучий ринок на Подолі.
З літографії М. Сажина 1840-х рр*

«Выехавши из крепости в Киевские ворота поворотить влево и на Экспланаде пред войсками прочитать рескрипт.

Потом ехать по Васильковской дороге и минуя аптеку позади строения Инженерного двора выехать на торговую площадь, где прочитать рескрипт.

Братський монастир

Оттуда следовать мимо Владимирской церкви на большую московскую улицу и остановясь у присутственных мест прочитать рескрипт.

Чрез дворцовую площадь ехать на Крещатик и Подол по большой мостовой к Гостинному двору, где на площади прочитать рескрипт.

Отсюда мимо Братского монастыря и контрактного дома, выехать на Кирыловскую улицу, взять влево

чрез Житнеторжскую площадь и выехать мимо Флоровского монастыря на площадь Гостинного двора, а отселе на Андреевской дороге чрез Старокиевский рынок к Софийскому собору».

Відповідно до «Церемониалу», який, імовірно, був укладений цивільним губернатором, командувач резервною дивізією піхотного корпусу генерал-

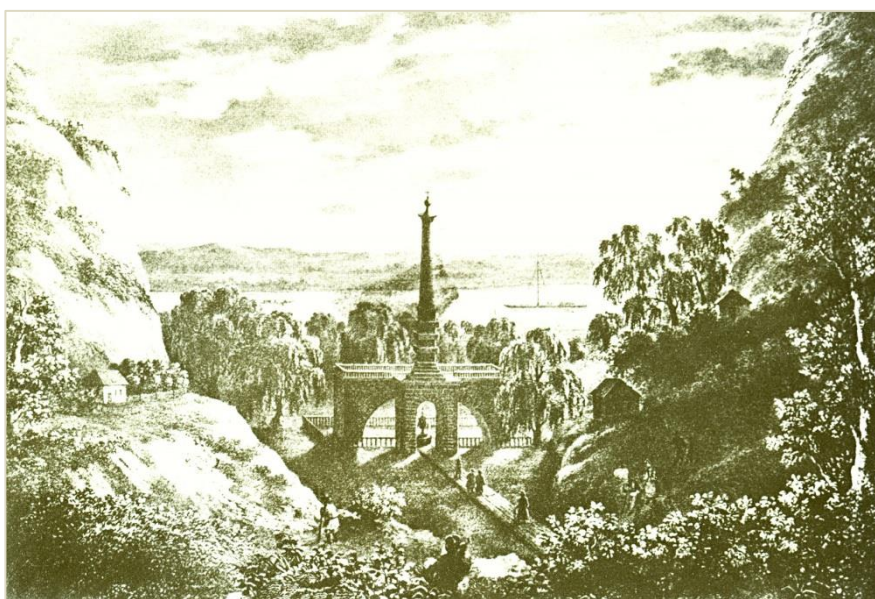
Золоті ворота.

З малюнка Задорожного 1835–1836 рр.

майор Гартунг 5 серпня отримав розпорядження о 8 ранку наступного дня розташувати війська на кріпосній еспланаді. Командиру київського округу артилерійських гарнізонів генерал-майору Дітеріхсу було дано вказівки, коли здійснити

гарматні залпи. Командир київського внутрішнього гарнізонного батальйону полковник Аладьїн був сповіщений, що о 7 годині ранку 15 жандармів у повній формі на конях повинні бути відряджені до цивільного губернатора. Губернському маршалу дворянства статському раднику Тишкевичу було запропоновано запросити «дворянское сословие к молебствию и Божественной литургии в Софийский собор».

5 серпня про майбутню церемонію, звичайно, було повідомлено київського в'їта Григорія Івановича Киселевського. З усіх осіб, згаданих у документах як відповідальних за різні етапи церемонії, тільки цивільного губернатора та в'їта можна було б вважати київськими жителями. Григорій Іванович з 1807 року обирався «градским почетнейшим обществом» на різні посади.

Пам'ятник Магдебурзького права

Війтом він став у січні 1823 року. У Києві Киселевський був региментарем, тобто «предводителем вооруженного регимента, по заведенному издревле порядку, из граждан киевских, конных и пеших состоящего, для выполнения церемониалов определенных во дни Богоявления Господня 6-го числа генваря и Маккавей⁵ 1-го числа августа, бываемых».

Весь день 6 серпня 1829 року кияни фактично по всьому місту могли спостерігати яскраву церемонію. Поки ключ і прапори переміщалися по вказаному маршруту, військові ладом перейшли з кріпосної еспланади до Софійського собору. Тут же зібралася і «кавалерия из граждан киевских». Три гарматних постріли «на валах Старокиевских» сповістили про прибуття трофеїв до брами собору. Цивільний губернатор з генералітетом, чиновниками й війтом міста Києва зустріли процесію, прийняли трофеї і, увійшовши до собору, передали їх митрополиту Євгенію.

Після прочитання рескрипту пройшло богослужіння. Залпи з гармат і рушниць неподалік Софійського собору та з бастіонів фортеці завершили церемонію, але не загальне свято. Цивільний губернатор дав урочистий обід. Увечері того ж дня було зібрання у пана губернського маршала дворянства графа Тишкевича, а все місто було ілюміновано.

Через день статтю про київську знаменну подію було розіслано в Санкт-Петербурзькі академічні відомості, газети «Русский инвалид», «Северная пчела» та «Одесский вестник».

Назвавши імена тих, хто готував проведення церемонії, документи дають можливість пояснити, як вдалося протягом доби організувати багатотисячний захід. Усі військові виконавці сценарію були бойовими офіцерами, які пройшли війну 1812 року та звикли до раптових «операцій». Швидко мобілізувати київський регимент теж не було важким завданням: кількома днями раніше, 1 серпня, він брав участь у старовинному київському

⁵ 6 січня святкувалося Хрещення, а 1 серпня відзначалася пам'ять семи мучеників Маккавеїв (Медовий Спас).

святі – дні Маккавеїв, у який, за переказами, князь Володимир хрестив Русь. Корпус реєстрових громадян був нечисленним (до двох сотень людей), складався з почесних і заможних жителів. Йому було дозволено мати рушниці й гармати, своїх сурмачів і литаврщиків, хоругви. Разом з блискучим, барвистим одностроєм ці атрибути київського міського корпусу робили його ходу по місту незабутнім видовищем.

Тодішній цивільний губернатор Василь Семенович Катеринич (1771–1847) перебував на цій посаді трохи більше року, але, на відміну від багатьох посадовців, він був на службі в Києві з 1795 року, до 1828 року виконував обов'язки віце-губернатора, місто знав чудово, був особисто знайомий з багатьма жителями, не кажучи вже про губернське дворянство. Цей досвід дозволив йому впоратися з організацією багатотисячного заходу.

Улітку 1853 року на сторінках «Киевских губернских ведомостей» було надруковано статтю, до якої додано листа: «В соборном храме Св. Софии хранятся трофеи победы: ключ покоренной крепости Силистрии и три знамени <...>, – нагадував автор статті. – Едва протекло четверть века от этого события [урочистої церемонії. – Т. А.], как уже многие личные свидетели этого торжества сокрылись в вечность и остается в памяти у немногих, когда и как эти трофеи поступили в древнейший храм, нашей древнейшей столицы Православной Руси».

Газета «Киевские губернские ведомости» за 4 липня 1853 р.

Ще півтора століття потому, здавалося б, зникли останні сліди історичного епізоду, який показує, як примхливо з'єднуються в історії масштабні гучні події з локальними, по-своєму яскравими й цікавими випадками. Однак зникнути в непроглядних водах річки забуття Лети таким подіям не дають історичні джерела-рукописи. У даному разі їх коло поповнилося спогадами історика Сергія Олександровича Висоцького.

Джерела та література

Ананьева, Т. Б. 2013. Репрезентация власти: киевский сценарий 1829 года. *З любов'ю до народів: Ювілейний збірник на пошану чл.-кор. НАН України В. І. Наулка*, с. 68–77.

Высочайший рескрипт. 1829. *Северная пчела*, 18 июля, № 86, с. 1.

Закревский, Н. 1868. *Описание Киева, 1, 2: Частное описание древностей и достопамятностей города Киева*. Москва.

Киевское представительство прежнего времени, 1882. *Киевская старина*, 2, май, с. 187.

Киселевский, Н. 1853. Воспоминание о пребывании государя императора в Киеве в 1829 г. *Киевские губернские ведомости*, 4 июля, № 27, с. 207–210.

Лебединцев, А. Г. 1896. *Русские государи в Киеве (1706–1885 гг.)*. Киев.

Соколов, Н. 1906. Воспоминания и автобиография прот. Н. И. Соколова. *Киевская старина*, 10, с. 189–190.

Центральний державний історичний архів України (в Києві) (ЦДІАУК), ф. 533, оп. 2, спр. 492.

ЦДІАУК, ф. 533, оп. 2, спр. 500, арк. 121–121 зв.

*Провідний науковий співробітник
Музею історії Десятинної церкви
Тетяна Ананьева*